

לב המזעזעים

עלון חודשי בענייני הלכה ומנהגים, מתוך סדרת הספרים "לב המזעזעים"

גיליון קצ"ז

הלכות והליכות בעניין "זכר לחורבן"

"משחרב בית המקדש, תקנו חכמים שהיו באותו הדור (ב"ב ס, ב) שבכל דבר שיש בו שמחה יהיה בה זכר לחורבן הבית לכן אמרו לא יסייד אדם כל ביתו בסיד אלא סד אדם את ביתו בסיד ומניח בו אמה על אמה בלא סיד" (בב"ב ס, ב, שו"ע תקס"א).

הטעם: לפי שתקנו חז"ל שבכל דבר שיש בו שמחה צריך לעשות בו זכר לחורבן כדכתיב (תהילים קלז ה ו) "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלים על ראש שימחתי" (שו"ע תרס"ב).

שיעור השני

אמה על אמה [לשיטת החזו"א 58 על 58 ס"מ, ולשיטת הגר"ח נאה 48 על 48 ס"מ].

אמה על אמה ריבוע

יש אומרים: שצריך שיהיה בצורת מרובע ולא ארוך וצר [צורת מלבן] אף שיש בו כדי לרבע אמה על אמה (פמ"ג א"א תקס"ג), והטעם: כדי שיהיה ניכר השיור היטב וניכר היטב בצורת מרובע (תורת המועדים תקס"ד).

אמה על אמה או יותר

יש אומרים: שצריך לשייר לפחות אמה על אמה ומשמע שיש ענין להשאיר יותר (סידור יעב"ץ שער השלכת חלון ו), בספר יוסף אומץ (סימן תתצב) העיד שבעירו השאירו יותר מאמה על אמה.

הטעם בשיעור אמה על אמה

לפי שיסוד ועיקר הבית הוא מקום אמה על אמה כנגד הפתח ולכן ראוי לעשות שם זכר לאבלות (ספר ילקוט דברי אסף ערך בין המצרים).

ראייה לדבר: מהגמרא (ב"ב נג, ב) "אמר רב דימי בר יוסף א"ר אלעזר המוצא פלטרין [בית בנוי] בנכסי הגר וסד בהן סיד אחד או כיור אחד [ציור חקוק בקיר הרי זה] קנאן וכמה [שיעור סיד או כיור אחד] אמר רב יוסף אמה אמר רב חסדא [שהאמה צריכה להיות] וכנגד הפתח, הרי

"ת"ר כשחרב הבית בשניה, רבו פרושין בישראל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין... אלא כך אמרו חכמים סד אדם את ביתו בסיד, ומשייר בו דבר מועט... עושה אדם כל צרכי סעודה, ומשייר דבר מועט... עושה אשה כל תכשיטה, ומשיירת דבר מועט, מאי היא אמר רב בת צדעא" (בב"ב ס, ב).

הטעם שרק לאחר חורבן בית שני החמירו על עצמם

לפי שבית המקדש הראשון היה ידוע שיחרב לשבעים שנה ויבנה שוב ותיקנו זכר לחורבן רק בימים שאירעו מאורעות בארבע צומות, אבל אחרי חורבן בית שני שלא ידוע מתי יבנה בית המקדש השלישי וכל יומו הוא זמנו להיבנות לכן בכל יום יש לנו להתאבל על חורבנו שכל יום שלא נבנה בו כאילו נחרב (חת"ס בב"ב ס, א ד"ה רבו).

גזרו על ג' דברים

סיד הבית, חיסור הסעודה וחסרון בתכשיטים, הטעם שגזרו חכמים על ג' דברים אלו דווקא

כנגד חורבן בית המקדש גזרו שכל אדם יעשה כעין חורבן מעט בביתו בשיור אמה על אמה, וכנגד ביטול הקורבנות גזרו על שולחנו של אדם שהוא כעין מזבח המכפר על האדם ששייר בו מעט, וכנגד הפסד וחיסרון בגדי הכהונה שעליהם נאמר (שמות כח ב) "לכבוד ולתפארת", גזרו שלא תלבש האשה את כל תכשיטה (בן איש חי בספרו בן יהודה בב"ב ס, א ד"ה משחרב, תורת חיים בב"ב ס, ב ד"ה אלא).

טעם אחר: לפי שג' דברים אלו שייכים בכל אדם לחם למאכל האדם, בגד ללבוש, ובית לגור בו ולכן גזרו על ג' דברים אלו ששייכים בכל אדם (תורת חיים בב"ב ס, ב ד"ה אלא).

אמירת זכר לחורבן

נכון לומר בשעה שמקיים הדברים שתקנו חז"ל לעשות זכר לחורבן, שעושה כן זכר לחורבן, והטעם: לפי שעל זה נאמר (תהילים קלז ו) "תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי" (מהרש"א בב"ב דף ס, ב, גיליון הש"ס מגילה סוף פרק ג).

העלון נתרם להצלחת התורם ובני משפחתו בכל העניינים

ולע"נ

האשה מרת ברכה בת ר' אלקנה ע"ה
והאשה מרת חיה בת ר' יהושע ע"ה

לע"נ

אליהו בן ליאון יהודה ז"ל

לזיווג הגון

אבנר בן אסתר
דניאל בן אסתר

לע"נ

האשה מרת אסתר בת עליה ע"ה

שיסוד ועיקר הבית הוא מקום זה אמה על אמה כנגד הפתח, ובעשית קנין במקום זה קונה את כל הפלטין.

לימוד זכות על מה שיש מקילים בדין זה

לפי שהסיד מעורב בחול ומדינא דגמרא (עיין בב"ב ס, ב) שמערב חול בסיד אין חיוב אמה על אמה (ערוה"ש תקס ב) ובפרט עם נכנס לדירה אחר שכבר סידורה, ומכל מקום טוב להחמיר לשייר או לגרד (בית יוסף תקס א, שולחן גבוה תקס א).

המנהג היום: המשנ"ב (תקס ס"ק ב) כותב והנה בזמנינו לא נהגו לשייר ואפשר משום שסומכים על המקילים [שסיד שלנו המעורב עם חול ואינו לבן כל כך אינו הסיד שצריך לשייר (עיין ערוה"ש תקס ד)] ומסיים אך כל זה דוחק וצ"ע על מה נוהגים היתר.

סגולה למקיים דין אמה על אמה

כל בית שיש בו אמה על אמה כשיעור כנגד הפתח כדינו ומראה הלבנים נראה כטיט, אותו הבנין יכון עד עולם וכן כל הדרים בו (כף החיים תקס אות יא בשם הגר"ח פלאג"י ששמע מאביו).

בית בא"י ובירושלים

יש אומרים: שבית בארץ ישראל אין צריך לשייר בו אמה על אמה (מדרש תלפיות לבעל שבט מוסר ערך בנין כתב שם כשבונה בחו"ל).

המהרש"א (חידושי אגדות ב"ב סימן כב) כותב גם מטעם זה ישייר אותה אמה כאלו אין לו קנין בחו"ל ואין דעתו להיות תושב רק דרך חירות משמע שדווקא בחו"ל.

יש אומרים: שאף בארץ ישראל צריך לשייר בו אמה על אמה (וכך נהג החזו"א בביתו, אורחות רבינו ח"ב בדיני זכר לחורבן, ספר ארץ ישראל להגרי"מ טיקוטינסקי סימן כג ד).

בית בירושלים עיר הקודש

יש אומרים: שבירושלים עיר הקודש אין צריך לשייר, **והטעם:** לפי שרואים את חורבן הבית בעיניים (בשם הגר"מ הלבירשטאם, בשם הגאון רע"י שלזעניגר צ"ל בעל לב העברי).

מקום אמה על אמה

יש אומרים: שיש לעשות זכר לחורבן נכח הפתח מול הכניסה, **והטעם:** כדי שיראה מיד כשנכנס לפתח ויזכור החורבן ויתאונן על החורבן (משנ"ב תקס ס"ק ג).

יש אומרים: שיעשה מעל הפתח אף שאינו נראה לנכנס, **והטעם:** כדי שיראה לבעל הבית תמיד כשיושב בפנים (משנ"ב תקס ס"ק ג).

אם אין אפשרות לעשות אמה על אמה כנגד הפתח

יעשה לצדדים או מעל הפתח, אך לא יעשה בתקרה (הגריש"א הובא בספר הלכות והליכות בין המצרים עמוד 22).

יש אומרים: שבזמנינו שעיקר השימוש הוא בסלון לכן יש לעשות את אמה על אמה בסלון (תורת המועדים תקס ג ב בשם הגריש"א).

בכל חדר וחדר

יש אומרים: שמספיק לשייר אמה על אמה במקום אחד בבית (שאלת יעב"ץ קסט הובא בשערי תשובה תקס א ד"ה אלא, שדי חמד אסופת דינים, מערכת ז אות יב, ברכי יוסף תקס אות ג).

יש אומרים: שיש לשייר אמה על אמה בכל חדר וחדר זכר לחורבן, **והטעם:** משום שחדר נקרא בית ולכן צריך להניח בכל חדר (פמ"ג תקס מ"ז א, שערי תשובה תקס א ד"ה אלא הביא בשם א"ר תקס א, בשם ליקוטי מהר"ל שכתב שבית נקרא חדר, וכן הורה החזו"א וכן נהג בביתו הובא בקובץ מבקשי תורה סימן עא עמוד תה) גדר של חדר הוא שיש בו ד' אמות על ד' אמות (אורחות רבינו ח"ב בדיני זכר לחורבן א ד).

מנהגו של בעל הקהילות יעקב: לשייר אמה על אמה בכל חדר אף במטבח ובפרוזדור שהיו קטנים מאד (בעל הקהילות יעקב שכך אמר לבנו הגר"ח קצ"ל הובא בקובץ מבקשי תורה סימן עא, אורחות רבינו ח"ב בדיני זכר לחורבן ג ד).

כיסוי האמה על אמה

לכתחילה אין לעשות את אמה על אמה במקום שיהיה מוסתר על ידי רהיטים או וילונות וכדומה (הגריש"א הובא בספר הבית סימן יט הערה ז).

יש אומרים: שאפשר להשים ארון [לא מחובר] או ארון ספרים בקיר שבו אמה על אמה אף על פי שמסתיר את הזכר לחורבן, **והטעם:** משום שהדין הוא שהחדר צריך שיהיה לו אמה על אמה ולא אכפת מה שמטלטלים, מסתירים אותו (אורחות רבינו ח"ב בדיני זכר לחורבן אות ח).

המצפה את הבית בטפט

המצפה את קירות ביתו בטפט לא מספיק שישאיר אמה על אמה בלי ציפוי של הטפט אלא צריך לקלף מהסיד (שע"ת תקס א, פמ"ג מ"ז תקס א).

בית כנסת ובית מדרש

בית כנסת ובית מדרש אין צריכים לשייר זכר לחורבן (מג"א תקס ב, ביאור הלכה תקס ד"ה שאין, ופמ"ג א"א ב כתב ה"ה בית המדרש).

ראייה לדבר: מלשון הפוסקים (שו"ע תקס א) שכתבו "טח ביתו" משמע דווקא ביתו שגר בו ולא בית הכנסת או בית מדרש שאינו עשוי למגורים (מג"א תקס ב).

והטעם: משום שלא גזרו במקום שמיועד לציבור, כמו שמצאנו לענין כלי זמר שבמקום מצווה לא גזרו ומותר (שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סו ג, הגר"ח"ק תורת המועדים תקס ס"ק ב).

טעם אחר: לפי שכל התקנה היא זכר לחורבן בית המקדש, ובית כנסת ובית המדרש הרי הם מקדש מועט (שו"ת מאמור מרדכי כרך ג אורח חיים סימן כ).

יש מקומות שנהגו לשייר אמה על אמה אף בבית הכנסת (שו"ת יוסף אומץ יזפא אות תתצב שכך נהגו בבית הכנסת בפרנקפורט, וכן מובא בספר אדרת שמואל מנהגי בית הכנסת ג שכך נהגו בבית כנסת החורבה).

והטעם: לפי שיותר צריך שיהיה היכר בבית הכנסת לפי שבני אדם רגילים לבוא שם תדיר (שו"ת מהר"ם בן ברוך סימן שלג, שו"ת מהר"ם מרוטנברג שא).

אמה על אמה במוסדות

פנימיה או בתלמוד תורה

יש אומרים: שאין צריך לשייר אמה על אמה בפנימיה של ישיבה וכן בתלמוד תורה, **והטעם:** לפי שזה נחשב כבנין של מצווה שאין צריך לשייר בו אמה על אמה (הגר"ש"א הובא בהלכות והנהגות בין המצרים, חוט שני ענינים שונים סימן תקס אות ז עמוד שע).

ויש אומרים: שיש חיוב על הנהלת הישיבה לשייר זכר לחורבן (שו"ת משנה הלכות ח"א תנינא סימן תסג, הגר"ח"ק מועדי הגר"ח תשובה שסג), **והטעם:** משום שנחשב כבית פרטי שהשאלו לו לזמן (הגר"ח"ק תורת המועדים תקס ב).

בנין של סמינר או בית ספר של בנות

יש אומרים: שרצוי לשייר אמה על אמה בחדר האוכל (הגר"ש"א שם).

חדר אוכל

יש אומרים: שאין צריך להניח אמה על אמה בחדר האוכל, **והטעם:** על פי המג"א שכתב שבית כנסת אין צריך להניח זכר לחורבן כיון שהחיוב רק בביתו הפרטי ולא במקום של ציבור וחדר אוכל של ישיבה הוא מקום של הציבור ואין צריך לשייר בו (הגר"ח"ק תורת המועדים תקס ב).

חנות ומחסן

חנות והוא הדין מחסן של בית אף שהוא נפרד מדירת מגוריו, **יש אומרים:** שאין צריך לשייר אמה על אמה (הגר"ש"א אשרי האיש או"ח ח"ג פרק עג ה).

ויש אומרים: שחייב לשייר אמה על אמה (נטעי גבריאל פרק צט כד), **ומקור דין זה** משאילת יעב"ץ (ח"א סימן קסט) שכתב "נראה דבית לאו דווקא אלא הוא הדין חדר אחד במשמע ואחד הבונה בית העצים בית האוצרות כק"ל לענין מזוזה".

חדר אחד

הבונה חדר אחד כגון לקבלת קהל וכדומה צריך לשייר בו אמה על אמה (שאילת יעב"ץ קסט) ושיעור חדר הוא ד' על ד' אמות (עיין שערי תשובה תקס א, הגר"ח"ק הובא בתורת המועדים תקס א).

אולמות שמחה בתי מלון

יש אומרים: שאולמות שמחה ובתי מלון צריכים לשייר אמה על אמה זכר לחורבן (הגר"ח"ק תורת המועדים תקס ב, פסקי תשובה תקס הערה 131), **מקור הדין:** משאילת יעב"ץ (ח"א סימן קסט) שכתב נראה דבית לאו דווקא אלא הוא הדין חדר אחד במשמע ואחד הבונה בית העצים בית האוצרות כק"ל לענין מזוזה.

ומנהג העולם שלא לשייר (חוט שני ענינים שונים תקס א ח עמוד שע), **והטעם:** מכיון שמלשון הגמרא משמע שהחיוב רק על בית דירה.

טעם אחר: שמא משום שמחשבים את זה לבנין של מצווה, אולמות לשמחה של מצווה, מלון משום הכנסת אורחים, אף על פי שמקבלים ממון (פסקי תשובה תקס הערה 31).

בית מרחץ: בית המרחץ אין צריך לשייר אמה על אמה, **והטעם:** משום שאין על זה שם דירה (חוט שני ענינים שונים תקס ד עמוד שע).

השוכר בית מחבריו

יש אומרים: שאם מסייד בכל שנה חייב לשייר אמה על אמה (פמ"ג תקס א"א ד).

יש אומרים: שאם אין המשכיר מקפיד חייב השוכר לעשות אמה על אמה, ואם מקפיד השוכר שלא יקלף המשכיר או שמחייבו בגלל זה לצבוע את כל הבית כשיצא, לא מטריחים לקלף ולהגיע להפסד מרובה (אורחות רבינו ח"ב בדיני זכר לחורבן יא, הגר"ש"א הובא בשו"ת אבני ישפה ח"א סימן קטז).

קבלן הבונה דירה להשכרה או למכירה

יש אומרים: שהבונה בית כדי למכור או להשכיר אינו חייב להעמיד אמה על אמה (מגדל שן הובא באור"ח), **והטעם:** כיון שבנה לשם מקח וממכר ולכן רשאי ליפותה כדי שיקפצו עליו קונים (מגדל השן שם).

טעם אחר: לפי שנאמר בגמרא "לא יסוד אדם ביתו וכו'" משמע בית שהוא דר בו ולא בית שבנה על מנת למכור או להשכיר, כמו לגבי חיוב מזוזה שהיא חובת הדר (אגרו"מ או"ח ח"ג סימן פו).

טעם אחר: לפי שיתכן שיקנה את הבית נכרי [טעם זה מצוי בעיקר בחוצה לארץ] אינו חייב להשאיר אמה על אמה אף שקנאו ישראל אחר (אגרו"מ שם).

סוכה

חדר שעושה בו סוכה אין צריך לשייר בו אמה על אמה (תורת חיים על החיי אדם כלל קלז ב הובא דבריו בכף החיים סימן תקס אות ב) ואם יושב בה לפעמים במשך השנה יש להחמיר (כף החיים תקס ב).

ציון ואוהל שעל קברי צדיקים

יש אומרים: שאין צריך לשייר על ציון ואוהל שעל קברי צדיקים, **והטעם:** שכל הדין הזה נאמר בבנין של חול ולא בבנין של מצווה (שו"ת מנחת אליעזר ח"ג סימן א).

לצבוע אמה על אמה בצבע שחור

יש מקומות שלא היו נוהגים לשייר אמה על אמה רק היו צובעים שחור אמה על אמה (לבוש תקס א), ויש שכותבים על גבה זכר לחורבן הבית (חיי אדם כלל קלז א, משנ"ב תקס ס"ג ק) **יש אומרים:** שלא יפה הם עושים, **והטעם:** לפי שהשחור אינו

שאין סדר קבוע לתבשילים יתלו הרואים את חסרון התבשיל ביכולתו של בעה"ב ואין ניכר בכך זכר לחורבן (כף החיים תקס אות יח).

זכר לחורבן בשעת תנאים וחתונה

לשבור כלי חרס [צלחת] בתנאים: נהגו לשבור צלחת מחרס בשעת כתיבת התנאים (א"ר תקס ז, משנ"ב תקס ס"ק ט), **והטעם:** כדי להבהיל שלא תהיה השמחה במלואה ולזכור החורבן. **אפר מקלה:** נהגו להניח בראשי החתנים אפר במקום תפילין (בב"ב ס, ב טושו"ע תקס).

מקור הדין: "אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי", מאי על ראש שמחתי, אמר רבי יצחק זה אפר מקלה שעל ראשי חתנים, והיכא מנח ליה במקום תפילין, שנאמר לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר מכלל שהיו רגילין בימי אבלם לתת להם אפר תחת פאר, דהיינו תפילין דכתיב בהן פארך חבוש עליך (בבא בתרא דף ס, ב יד רמא שם).

והטעם שנותנים אפר מקלה בראש חתנים: נראה משום שבזמן הבית היו נותנים על ראש חתן וכלה עטרות זהב בצורת ירושלים (עיין גיטין) ואחרי שנחרב הבית במקום ירושלים של זהב אנו נותנים אפר לזכרון (תורת חיים מסכת בבא בתרא דף ס עמוד ב).

שבירת כוס זמכית

נהגו לשבור כוס מזמכית בשעת החופה (כל בו, רמ"א תקס ב).

הטעם: זכר לחורבן הבית לקיים הפסוק (תהילים קלז ו) "אם לא אעלה את ירושלים על ראש שימחתי" שלא תהיה השמחה שלמה (כל בו סימן סב ורמ"א סה ג).

והטעם לשבירת כלי זמכית דווקא לרמז כשם שיש תקנה לזמכיות לאחר שנשברה, כן תקוותינו בה' שיחזיר עטרה ליושנה ויבנה בית מקדשינו מה שאין כן בכלי חרס שאין לו תקנה (עיין פמ"ג מ"ז תקס ג).

אמירת פסוק "אם אשכחך" לפני שבירת הכוס (הגרשז"א קובץ מבקשי תורה חלק כו שצב).

אמירת בזימון "דוי הסר"

מנהג בני אשכנז: לומר פיוט "דוי הסר" קודם ברכת הזימון בסעודת הנישואין (מהרי"ל הלכות נשואין).

הטעם: לפי שגזרו שלא לנגן בכלי שיר ומיני זמר וכו' ואסור לשמוע כלי זמר מפני החורבן והתירו רק לצורך חתן וכלה ולכן אחר אשכלו ושתו ושמחו בכל מיני שמחות מזכירים חורבן בית המקדש ואומר "דוי הסר" דוי שנאמר על חורבן בית המקדש "על זה היה דווה ליבנו" (איכה ה) וכן וליבי דוי (שם א) הסר ממנו וגם אותו חרון שנאמר אצל חורבן בית המקדש "כלה ה' את חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון (שם ד) אותו חרון הסר ממנו (ספר מטה יהודה דף כז, ב).

מגנה את הבנין אלא מייפהו ומשמח את הלב כמו ציורים הנאים ותקנת חז"ל באמה על אמה כדי לגנות הבנין ולשבר ליבו של האדם ומתוך כך יזכור חורבן הבית (של"ה, מג"א תקס, חיי"א כלל קלז א, יפה ללב בשם מדרש תלפיות).

ויש אומרים: שאם כתוב באותו מקום שעושה השחור זכר לחורבן שאינו לשם ציור אלא לשם אבילות מועיל (דעת תורה על אורח חיים סימן תקס ד"ה בלא).

ויש אומרים: שמועיל בכל גוני, **והטעם:** משום שיש על ידי זה זכר לחורבן [ואין הענין באמה על אמה בכיעור הבנין] (א"א בשם ספר אגודה תענית, ערוה"ש תקס ב, משנ"ב תקס שעה"צ שם ח שאין למחות ביד המקילים, שו"ת אגור"מ או"ח ח"ג סימן פו).

תמונה זכר לחורבן

יש אומרים: שאין יוצאים ידי חובה בתמונה או קישוט זכר לחורבן או ששוזרים בכסף אם אשכחך ירושלים לפי שאינו מכער את הבית אלא מייפהו ולא קיים תקנת חכמים (שו"ת מאמר מרדכי כרך ג או"ח סימן כ).

וכן לא יוצאים ידי חובה בציור של כותל המערבי דהוי כנוי (נימוקי או"ח תקס), ולתלות על הציור על גבי אמה וניכר חלק מהאמה על אמה מותר (הגר"ח ק"צ"ל שאלת רב ח"ב עמוד שע).

וכתב השל"ה (תחילת מסכת תענית) "והירא את דבר ה' אל ישנה מדברי חז"ל ויניח אמה על אמה בלתי מסוייד" (עיין פמ"ג ד מ"ז א, שדי חמד אסופת דינים מערכת הז' אות יב).

זכר לחורבן בסעודה

עושה אדם כל צורכי סעודה ומשייר בה דבר מועט זכר לירושלים (בב"ב ס, ב).

לכן העורך שולחן לעשות סעודה לאורחים מחסר ממנו מעט, ומניח מקום פנוי בלא קערה מן הקערות הראיות להיות שם (רמב"ם תעניות ה יג, שו"ע תקס ב), **והטעם:** לפי שעל ידי המקום הפנוי ירגישו בחסרוננו של התבשיל שהיה ראוי לבוא (ט"ז סג).

סעודות שבת ויו"ט

יש אומרים: שבשבת ויו"ט אין צריך לשיר דבר מועט, **והטעם:** לפי שהיו כאבילות בפרסיה שאסורה בשבת (מור וקציעה תקס הביאו המשנ"ב שם ס"ק ה, שער הציון יג).

סעודות מצוות

יש אומרים: שבסעודות מצווה כגון מילה או חתונה צריך לשייר איזה דבר זכר לאבילות החורבן (ט"ז תקס ס"ק ב, משנ"ב שם).

הלכה למעשה בזמנינו

יש אומרים: שבזמנינו אין נוהגים בשיר בסעודה, **והטעם:** לפי שבזמננו היה סדר קבוע לתבשילים שבסעודה, ובחסרון אחד של התבשיל היה ניכר זכר לחורבן, מה שאין כן בזמנינו